

ks. Piotr Łabuda

<https://orcid.org/0000-0002-9044-817X>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

<https://ror.org/0583g9182>

ks. Mateusz Odziomek

<https://orcid.org/0009-0002-1346-8967>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

<https://ror.org/0583g9182>

Tradycja, redakcja i delimitacja prologu Ewangelii według św. Marka

Na prolog Ewangelii według św. Marka składa się kilka ważnych elementów: nagłówek, cytat ze Starego Testamentu, krótkie podsumowanie posługi Jana Chrzciciela zwieńczone opisem chrztu Chrystusa w Jordanie, wzmianka o Jego kuszeniu i zwięzły opis początku działalności Zbawiciela (Mk 1, 1–15). Pierwsze wersety dzieła Marka na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat były przedmiotem ożywionej dyskusji, która przerodziła się w pluralizm teorii oraz hipotez. Uwidacznia się on na gruncie opracowań historyczno-krytycznych oraz synchronicznych. Pierwsze dostarczają informacji na temat historii powstawania tekstu Markowego wstępu, a także jego późniejszej interpretacji w tradycji chrześcijańskiej¹. Analiza wkładu autora w redakcję Ewangelii św. Marka

¹ Z ważniejszych publikacji: R. Trevijano Etcheverria, *Comienzo del Evangelio: Estudio sobre el prologo de San Marcos*, Burgos 1971; W. Feneberg, *Der Markusprolog: Studien zur Formbestimmung des Evangeliumus*, München 1974; E. LaVerdiere, *The Beginning of the Gospel. Introducing the Gospel According to Mark*, vol. 1, Collegeville 1999; A. Kowalczyk, *The origin of the Gospel according to Mark*, Pelplin 2016; G.S. Morrison, *The Turning Point in the*

(1, 1–13) przy jednoczesnym porównaniu go z miejscami paralelnymi umożliwia uchwycenie specyficznych akcentów teologicznych Marka. Ograniczeniem tego rodzaju podejścia jest zasadniczy brak identyfikacji funkcji pełnionej przez prolog najstarszej ewangelii. Odmienny charakter mają prace wydawane począwszy od ostatniej dekady XX wieku, gdy w egzegezie biblijnej pojawił się trend stosowania metod synchronicznych². Owe metodologie, niezainteresowane diachronicznym rozwojem tekstu, skupiają się na przekazie fragmentu Ewangelii św. Marka (1, 1–13) w jego ostatecznej, współcześnie dostępnej wersji. Ponadto te nowsze opracowania z większą uwagą podejmują próbę określenia funkcji, delimitacji oraz polisemii prologu przekazu Markowego³.

Celem niniejszego opracowania jest próba zwrócenia uwagi na kilka ważnych kwestii: Jak należy rozumieć termin „początek” otwierający całość ewangelicznego przekazu Marka? Gdzie dokładnie kończy się prolog dzieła Marka i jakie racje za tym przemawiają? Czy prolog stanowi formę wstępu w duchu starożytnych biografii? W studium zostaną uwzględnione opracowania wykorzystujące zarówno metodę historyczno-krytyczną, jak i synchroniczną. Zamysłem artykułu nie jest sformułowanie nowej hipotezy, ale synteza

---

Gospel of Mark. A study in Markan Christology, Cambridge 2015, <https://doi.org/10.2307/j.ct-t1c6f3vf>; Ch. Hoegen-Rohls, *The Beginings of Mark and John: What Exactly Should Be Compared? Some Hermeneutical Questions and Observations*, w: *John's Transformations of Mark*, eds. E. M. Becker, H. K. Bond, C. H. Williams, London–New York 2021, s. 101–120, <https://doi.org/10.5040/9780567691927.ch-009>.

2 Zob. A. Malina, *Chrzeszt Jezusa w czterech ewangeliach*, Lublin 2007, s. 40–43.

3 Zaliczają się do nich szczególnie: L. E. Keck, *The Introduction to Mark's Gospel*, „New Testament Studies” 12 (1966) Issue 4, s. 352–370, <https://doi.org/10.1017/S002868850018130>; R. Pesch, *Anfang des Evangeliums Jesu Christi. Eine Studie zum Prolog des Markusevangeliums (Mk 1, 1–15)*, w: *Die Zeit Jesu, Festschrift für H. Schlier*, eds. G. Bornkamm, K. Rahner, V. Herder, Freiburg 1970; F. J. Matera, *The Prologue as the Interpretative Key to Mark's Gospel*, „Journal for the Study New Testament” 34 (1988), s. 3–20, <https://doi.org/10.1177/0142064X8801103401>; M. E. Boring, *Mark 1:1–15 and the Beginning of the Gospel*, „Semeia” 52 (1990), s. 43–81; P. J. Sankey, *Promise and Fulfilment: Reader–Response to Mark 1.1–15*, „Journal for the Study New Testament” 17 (1995) Issue 58, s. 3–18, <https://doi.org/10.1177/0142064X9501705801>; C. Focant, *Fonction intertextuelle et limites du prologue de Marc*, w: *La Bible en récits: Lexégèse biblique à l'heure du lecteur*, ed. D. Marguerat, Genève 2003, s. 304–315; Y. Bourquin, *Marc: Une théologie de la fragilité*, Genève 2005; Ch. Rose, *Theologie als Erzählung im Markusevangelium: Eine narratologisch rezeptionsästhetische Untersuchung zu Mk 1, 1–15*, Tübingen 2007, <https://doi.org/10.1628/978-3-16-151579-8>; B. T. Johnson, *The Form and Function of Mark 1:1–15. A Multi-Disciplinary Approach to the Markan Prologue*, Oregon, Eugene 2017; F. Filanino, *The Theological Programme of Mark. Exegesis and Function of Mark 1:1, 2–15*, Tübingen 2021, <https://doi.org/10.1628/978-3-16-160221-4>.

literacko-teologiczna, która pozwoli uwydatnić kunszt pisarski Marka, a także dostrzec kerygmatyczny fenomen najstarszego przekazu o Jezusie Chrystusie, Synu Bożym.

Tradycja i redakcja prologu (Mk 1, 1–13) oraz jego funkcja w Ewangelii Marka

Właściwym kontekstem dla ukazania redakcji Ewangelii (Mk 1, 1–13) w przekazie Markowym jest uwzględnienie możliwości ustalenia jego ogólnej struktury. Liczne sprzeczne poglądy, pojawiające się w wyniku prowadzonych obecnie badań, sugerują, iż proces ten opiera się jedynie na wskazaniu odpowiedniej interpretacji: „nakreślony przez uczonego zarys Marka mówi nam więcej o tym, na którym aspekcie ewangelicznej narracji się skupia, aniżeli o strukturze Marka”⁴. Rodzi się więc pytanie, czy najstarsza ewangelia posiada dobrze skonstruowaną strukturę, czy też – jak uważa Robert Gundry – jest ona tylko luźnym zbiorem materiałów literackich⁵. Dychotomia ta wzbudzała w historii egzegezy spore zainteresowanie, stąd też potraktowano ją jako odrębny temat badawczy⁶. Argumentacja może wskazywać na związek pomiędzy przyjętą metodologią a preferowaną strukturą. W tym kontekście luźny zbiór niezależnych od siebie perykop może stanowić postać struktury linearnej, umotywowanej geograficznie bądź tematycznie jako produkt krytyki formy⁷. Alternatywnie, struktura ta może stać się ściśle określoną konstrukcją z rozbudowanymi środkami literackimi czy tekstualnymi modelami nieliniowymi jako efekt krytyki narracyjnej lub literackiej⁸.

4 J. Dewey, *Mark as Interwoven Tapestry: Forecasts and Echoes for a Listening Audience*, „Catholic Biblical Quarterly” 53 (1991) Issue 2, s. 235.

5 Na opinie Gundryego ma wpływ informacja Papiasza o braku należytego uporządkowania w relacji Ewangelisty Marka. Zob. R. H. Gundry, *Mark: A Commentary on His Apology for the Cross*, t. 2, Grand Rapids 1993, s. 1048. „Marek, który był tłumaczem Piotra, spisał dokładnie wszystko, co przechowywał w pamięci (οὐ μὲντοι τάξει), ale nie w tym porządku, w jakim następowały po sobie słowa i czyny Pańskie” (Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna. O męczennikach palestyńskich*, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1924, III.39.15, s. 143).

6 Zob. szerzej: J. Williams, *Does Mark’s Gospel Have an Outline?*, „Journal of the Evangelical Theological Society” 49 (2006), s. 505–525.

7 Zob. C. H. Dodd, *The Framework of the Gospel Narrative*, „Expository Times” 43 (1932), s. 396–400, <https://doi.org/10.1177/001452463204300903>.

8 Zob. J. Dewey, *Mark as Interwoven Tapestry*, s. 235–236.

To podwójne rozwiązanie wpływa na określenie roli prologu w całości ewangelicznego przekazu. Jeśli bowiem przyjmie się, że został on spisany jako intencjonalna struktura, wówczas należałoby wskazać według jakiego kryterium: geograficznego, topograficznego, teologicznego czy charakterystycznych figur bądź środków literackich⁹. To prowadzi do opowiedzenia się za prostolinijnym albo złożonym z wielu sekwencji i struktur szablonem Ewangelii Marka¹⁰. Wybór koncepcji linearnej wiąże się z dylematem wskazania na dwuczęściowy (podzielony werselem Mk 8, 27 uznawanym za wyraźną linię demarkacyjną) lub najczęściej przyjmowany, trzyczęściowy podział narracji na sekcje: galilejską (Mk 1, 14 – 8, 26), drogi (Mk 8, 27 – 10, 52) i jerozolimską (Mk 11, 1 – 16, 8)¹¹. Należy w tym miejscu także rozważyć, czy autor najstarszej ewangelii, stosując przestrzenne znaczniki „przenosi nas tu i tam z niewielkim lub żadnym zauważalnym wzorcem”¹², czy też stanowią one widoczną technikę kompozycji jego przekazu¹³. Poszukiwania wyróżników strukturalnych Ewangelii Markowej

9 Zob. K. Ziaja, *Problem struktury Ewangelii św. Marka we współczesnej egzegezie*, „Scripura Sacra” (2016) nr 20, s. 61.

10 Zob. M. H. Jensen, *The ‘Gospel’ between Emperor and Temple in the Gospel of Mark: A story of epoch-making proximity to the divine through victory and cult*, Tübingen 2023, s. 198, <https://doi.org/10.1628/978-3-16-161859-8>.

11 Dewey wskazuje, iż 82% opracowań z XX wieku przyjmowało trójstopniowy podział dzieła Markowego. Współcześnie ta tendencja wpływa na rosnący w badaniach konsensus. Zob. J. R. Donahue, D. J. Harrington, *The Gospel of Mark*, Collegeville 2002, s. 46; J. Dewey, *Mark as Interwoven Tapestry*, s. 221; R. A. Guelich, *Mark 1–8:26*, D. A. Hubbard, G. W. Barker, *Grand Rapids* 2015, s. 3–4 (Word Biblical Commentary, 34A); C. Westermann, *Abriss der Bibelkunde*, Stuttgart 1991, s. 153–156; J. Czerny, *Księgi narracyjne Nowego Testamentu*, Opole 2003, s. 128–131; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka*, Lublin 1997, s. 7–9.

12 R. H. Gundry, *Mark: A Commentary on His Apology for the Cross*, t. 2, s. 1046.

13 Podobnie jest w przypadku uwzględnienia wątków tematycznych. Przykładowo: skoncentrowanie się na chrystologii Marka naturalnie sygnalizuje wers Ewangelii św. Marka (8, 27) będący momentem zwrotnym narracji, podczas gdy kwestia relacji Jezusa do uczniów prowadzi do widocznego trójpodziału na etapy: inicjacji (Mk 1, 14–3, 6), nauczania – uczenia się (Mk 3, 7–12, 44) pożegnania i odseparowania (Mk 13, 1–15, 47). Zob. szerzej: K. W. Larsen, *The Structure of Mark’s Gospel: Current Proposals*, „Currents in Biblical Research” 3.1 (2004), s. 143–145; V. K. Robbins, *Summons and Outline in Mark: The Three-Step Progression*, „Novum Testamentum” 23 (1981) Issue 2, s. 97–114, <https://doi.org/10.1163/156853681X00197>. Strukturę Ewangelii Markowej można również podzielić na trzy sekcje w oparciu o motyw „nowego wyjścia” bądź „drogi”. Fragment Ewangelii św. Marka 8, 22–10, 52 uznaje się wówczas jako wielkie dzieła Boże wobec Izraela w pierwszym wyzwoleniu z wygnania (Mk 1, 15–8, 20), które mają doprowadzić do nowej Ziemi Obiecanej (Mk 11, 1–16, 8). Podobnie temat przepowiedzenia misyjnego, który wiedzie do twierdzenia, iż pierwotny Kościół prawdopodobnie przekazał obraz posługi Jezusa z Nazaretu, mieszczący się w ramach chronologicznych oraz

przeżyły rozkwit wraz z nastaniem krytyki literackiej, czego efektem są liczne interkalacje¹⁴ w postaci podsumowań¹⁵, powtarzających się aksjomatów¹⁶ czy też technik zapowiedzi¹⁷ z wyjątkiem oryginalnego greckiego stylu autora¹⁸.

Patrząc całościowo na dzieło św. Marka, funkcję jego pierwszych wersetów można określić w odniesieniu do „exordia” starożytnych poematów epickich, o których pisał Arystoteles:

W mowach i przemówieniach epickich exordium jest zapowiedzią tematu. Ma zatem na celu uprzedzić słuchacza o przedmiocie mowy, aby jego myśl nie wisiała w próżni. Brak zapowiedzi tematu sprawia, że słuchacz błędzi. Kto daje mu zatem jakby do ręki początek, wytycza mu drogę, która pozwala mu śledzić rozwój wątku¹⁹.

W tym duchu Ewangelia św. Marka (1, 1–13), która jest według Timothy’ego Gedderta wysublimowaną „platformę teologiczną”²⁰, a w ujęciu Benôita Standaerta rozwija się jako swego rodzaju „pre-gra”²¹, odkrywa przed adresatami kolejne sceny. Brak większych ingerencji redakcyjnych pozwala widzieć ewangelistę Marka jako „kompilatora niejednorodnego materiału”²².

.....
topograficznych, zasygnalizowanych przez Marka. Zob. szerzej: R. E. Watts, *Isaiah’s New Exodus and Mark*, Tübingen 1997, s. 370–274.

14 Mk 3, 20–35 (rodzina – Belzebub – rodzina); Mk 6, 7–32 (wysłanie uczniów – Jan Chrzcziciel – przyjęcie uczniów); Mk 14, 1–11 (zdrada – namaszczenie – zdrada); Mk 14, 53–72 (Piotr – godzina próby – Piotr).

15 Według Larsena nie da się rozstrzygnąć, które partie narracji Marka można uznać za podsumowania. Zob. K. W. Larsen, *The Structure*, s. 151–152.

16 Na przykład.: aksjomat aprobaty – odrzucenia (Mk 1, 14–3, 6; 3, 7–6, 6); wydarzenia zogniskowane na synostwie Jezusa: chrzest (Mk 1, 9–11); przemienienie (Mk 9, 2–8); ukrzyżowanie (Mk 15, 37–39).

17 Zapowiedź śmierci Jana Chrzcziciela (Mk 1, 14); bluźnierstwo opisane w pasji (Mk 14, 62–63) zapowiedziane w Kafarnaum (Mk 2, 6–7).

18 James Voelz stwierdza, iż wyrafinowanie oraz spójność greki Ewangelii Marka przeczą tezie, jakoby stanowiła ona prymitywne dzieło. Zob. szerzej J. W. Voelz, *Mark 1:1–8:26*, Saint Louis 2013, s. 22–39 (Concordia Commentary).

19 Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, tłum. H. Podbielski, Warszawa 2004, 3.14.1415a, s. 206.

20 T. Geddert, *Watchwords. Mark 13 in Markan eschatology*, London 2015, s. 189.

21 Zob. C. Focant, *The Gospel according to Mark: A commentary*, transl. L. R. Keylock, Oregon, Eugene 2012, s. 24.

22 A. Malina, *Ewangelia według świętego Marka, część 1: 1, 1–8, 26. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Częstochowa 2013, s. 68.

Prolog dzieła św. Marka dostarcza informacji o osobie Jezusa Chrystusa, stanowiąc fundament dla całości przekazu. Czytelnik prologu otrzymuje autentyczne wiadomości, które pochodzą od: narratora (Mk 1, 1), Boga obwieszającego swą wolę za pomocą narratora posługującego się formułą prorocką (Mk 1, 2–3), Jana Chrzyciela jako świadka (Mk 1, 7–8) oraz od samego Boga (Mk 1, 11). Te świadectwa tworzą swoisty rdzeń chrystologii Ewangelii Marka, stanowiąc centralny punkt odniesienia dla innych określeń tożsamości Jezusa z Nazaretu (np.: wypowiedzi duchów nieczystych: Mk 1, 25; 5, 9), które nie mają tej samej rangi, co świadectwa wywodzące się od Boga czy narratora.

Markowy wstęp, posiadając wyraźne znamiona prologu dramatycznego²³, dostarcza informacji niezbędnych do prawidłowego odczytywania i rozumienia ewangelicznej historii, zanim rozpocznie się jej główna akcja²⁴. Sekwencja wydarzeń w nim zawartych ściśle łączy się z następującą po niej fabułą²⁵. Jest to „wstęp narracyjny”²⁶, który wyróżnia się na tle całości Ewangelii Marka. W licznych opracowaniach termin „prolog” stosowany jest w sensie nietechnicznym, zamiennie z pojęciami wstępu bądź wprowadzenia, bez bliższego określenia konkretnego gatunku literackiego²⁷.

Komentatorzy wskazują, że już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa pojawiały się próby ukazania historycznego obrazu Jezusa na bazie ewangelii, natomiast inne starały się odczytywać przekazy ewangeliczne w świetle ich podobieństw z biografią hellenistyczną, a także łacińską²⁸. Pojawienie się krytyki formy i redakcji skierowało te badania w kierunku analizy biograficznej. Według Richarda Burridge’a narrację Marka należy odczytywać w duchu biografii grecko-rzymskich²⁹. Po analizie dziesięciu dzieł żywotów hellenistycznych, Burridge zestawiał je z ewangeliami kanonicznymi przy szczególnym uwzględnieniu tytułów, prologów, tematów bądź różnych cech zewnętrznych

23 Zob. M. Botner, *Prophetic Script and Dramatic Enactment in Mark's Prologue*, „Bulletin for Biblical Research” 26 (2016), s. 369–380, <https://doi.org/10.2307/26371456>.

24 Szerzej na temat związków literackich Ewangelii Marka ze starożytnymi dziełami epickimi, zob. D. R. MacDonald, *The Homeric Epics and the Gospel of Mark*, New Haven 2000; M. A. Beavis, *Mark*, Grand Rapids 2011, s. 30–31.

25 Zob. M. D. Hooker, *The Beginning of the Gospel*, w: *The Future of Christology*, eds. A. J. Malherbe, W. Meeks, Minneapolis 1993, s. 20.

26 Zob. A. Y. Collins, *Mark: A Commentary*, Minneapolis 2007, s. 133.

27 Zob. R. H. Lightfoot, *The Gospel Message of St. Mark*, Oxford 2004, s. 15.

28 Zob. B. T. Johnson, *The Form and Function of Mark 1:1–15*, s. 23.

29 Zob. R. A. Burridge, *What Are the Gospels. A Comparison with Graeco-Roman Biography*, Cambridge 1992, s. 3–97.

(sposób reprezentacji, skala, struktura) oraz wewnętrznych (tematyka, styl, otoczenie, charakter, scenografia, atmosfera).

Wykazanie podobieństw między synoptykami a dziełami grecko-rzymskimi pozwala wnioskować, że ewangelie spełniają standardy biografii – jeśli kluczem do interpretacji dzieła jest ten gatunek, wówczas jego podstawą musi być postać bohatera – Jezusa z Nazaretu³⁰. Kryterium to można zastosować do prologu Ewangelii św. Marka (1, 1–15). Nie można jednak uznać go jedynie, jak i całego dzieła św. Marka, za ewidentną starożytną biografię, z racji na zawartą chrystologię. Osoba Jezusa nie może być sprowadzona jedynie do roli „mitycznego bohatera” dokonującego niezwykłych czynów. Raczej powinno się dostrzegać specyficzną „chrystologię narracyjną”, zarysowaną przez główny temat ukazany na początku – posłannictwo Chrystusa, które w dalszych partiach ewangelii stanie się drogą do odkrywania tajemnicy Boga. Tekst Ewangelii św. Marka (1, 1–15) skupia się na postaci Jezusa, pozwalając czytelnikowi zobaczyć zbawcze intencje i działanie Boga jako autora całej opowieści. W takim ujęciu Markowy wstęp funkcjonowałby w kontekście teologiczno-literackim jako przedstawienie bohaterów, wprowadzenie do tematów rozwiniętych w dalszych częściach dzieła, uściślenie narracji, a także jako pozwiązanie ewangelii z czasem jej czytelników.

W tym duchu powstały różne koncepcje narracyjne, wśród których na uwagę zasługują te najpopularniejsze. Pierwszą z nich sformułował Yvan Bourquin, który analizując Ewangelię św. Marka (1, 1–15), wskazał na jego potrójną rolę w odniesieniu do całości ewangelii. Badacz wyróżnia kolejno: funkcję interakcji – wstęp dostarcza czytelnikowi głębszej wiedzy niż sami bohaterowie dzieła, aby umożliwić zrozumienie oraz odpowiednią ocenę roszczeń i wydarzeń, które nastąpią w dalszych partiach przekazu; funkcję intertekstualną – ciągłe odwoływanie się do tradycji biblijnej poprzez cytaty bądź aluzje ze Starego Testamentu; funkcję propedeutyczną – zadaniem prologu jest zarysowanie i wprowadzenie głównego bohatera, kluczowych wątków, a także uniwersum narracyjnego dla kolejnych aktów relacji Marka³¹. Powyższe wskazania jasno określają sposób, w jaki główna programowa treść teologiczna dzieła Markowego została antycypowana w jego wstępie.

30 Zob. R. A. Burridge, *What Are the Gospels*, s. 248.

31 Zob. Y. Bourquin, *Marc: Une théologie de la fragilité*, s. 195–270.

Inną propozycję roli prologu przedstawił Christian Rose³². Łączy on analizę narracyjną z dbałością o perspektywę doceniającą współpracę czytelnika w interpretacji tekstu. Celem jest ukazanie teologii Ewangelii Marka jako refleksji nad dziełami dokonanymi przez Boga w Jezusie Chrystusie, tak jak przedstawia je sam autor. Według niego dzieło Marka nie jest klasycznym traktatem teologicznym, lecz rodzajem „opowieści”. Ponieważ dotyczy ona w głównie Mistrza z Nazaretu, badacz proponuje najpierw analizę wydarzeń Jego zbawczej misji, tym samym uwypuklając ścisły związek pomiędzy chrystologią a teologią. Z perspektywy Marka, a zarazem z punktu widzenia całego Nowego Testamentu, Boga można poznać wyłącznie dzięki odkrywaniu tajemnicy Chrystusa.

Trzecią koncepcję funkcji prologu najstarszej ewangelii kreśli inny niemiecki profesor Ulrich Mell, który swoje obserwacje opiera na założeniu, iż Ewangelia św. Marka (1, 9–15) reprezentuje najwcześniejszą tradycję chrztu Jezusa. Dwie podstawowe cechy potwierdzają pogląd, że całość Ewangelii Marka jest przede wszystkim spełnieniem apokaliptycznym – chrystologią: Jezus jest cierpiącym Synem Bożym, ale jest także odrodzonym Adamem – ideałem Bożego stworzenia³³.

Biograficzne czy narracyjno-chrystologiczne postrzeganie wstępnej sekcji Ewangelii św. Marka (1, 1–15) oraz całego dzieła Markowego wciąż pozostaje przedmiotem badań. Należy jednak pamiętać, iż Marek nie napisał zwykłej biografii Jezusa, lecz opowiedział o wydarzeniach jako długo wyczekiwanym wypełnieniu zbawienia w historii, na co zdaje się wskazywać już sam prolog.

Kwestia delimitacji prologu Ewangelii św. Marka

Początkowa faza badań biblijnych nad prologiem Ewangelii św. Marka była determinowana perspektywą biograficzną, ograniczającą go tylko do fragmentu Ewangelii według św. Marka (1, 2–8) mówiącego o Janie Chrzcicielu – prekursorze Jezusa Chrystusa, którego postać pojawia się począwszy od kolejnego wersetu tej Ewangelii³⁴. Kwestia ta stała się przedmiotem szerokiej debaty od momentu, gdy Brook Westcott i Fenton Hort określili wyraźną

32 Zob. Ch. Rose, *Theologie als Erzählung im Markusevangelium*, s. 60–216.

33 Zob. U. Mell, *Jesu Taufe durch Johannes (Markus 1, 9–15): Zur narrative Christologie vom neuen Adam*, „Biblische Zeitschrift” 40 (1996), s. 161–178, <https://doi.org/10.1163/25890468-04002001>.

34 Zob. C. Focant, *The Gospel according to Mark*, s. 23.

granicę w opracowanym przez nich wydaniu krytycznym greckiego Nowego Testamentu (z 1881 roku), w Ewangelii św. Marka (1, 8). Z kolei kiedy pojawiło się krytyczne opracowanie Nestle-Alanda, aż do 28 wydania, granica ta nie była uznawana przez wszystkich. Przykładem jest Benj. Bacon, który ramy Markowego prologu umieścił w sekcji Ewangelii według św. Marka (1, 1–13). Inni badacze uznawali za ewangeliczny wstęp fragment Ewangelii św. Marka (1, 1–15)³⁵. Trudno dzisiaj utrzymać przekonanie, iż ten fragment Ewangelii stanowił tradycyjną jednostkę przedmarkową³⁶. Nie wydaje się też, iż źródło Q można połączyć z Ewangelią św. Marka (1, 1–15)³⁷. Taki wariant przypisywałby Markowi skrócenie tekstu o kuszeniu Jezusa (zob. Mk 1, 12–13; por. Mt 4, 1–11; Łk 4, 1–13) i pominięcie przepowiadania Jana Chrzciciela (zob. Mt 3, 7–10; Łk 3, 7–9)³⁸. Wydaje się, iż ewangelista posłużył się pewnymi tradycjami, które trudno precyzyjnie wskazać, pogrupował je i dokonał ich połączenia³⁹.

35 Zob. R. H. Lightfoot, *The Gospel Message*, s. 15–20; B. W. Bacon, *The Prologue of Mark: A Study of Sources and Structure*, „Journal of Biblical Literature” 26 (1907) Issue 1, s. 88, <https://doi.org/10.2307/3259026>; J. Wellhausen, *Das Evangelium Marci. Übersetzt und Erklärt*, Eugene 2009, s. 1–8. Inne koncepcje tekstualnych granic Markowego prologu w historii badań krytycznych, zob. E. M. Becker, *Mk 1:1 and the Debate on a ‘Markan Prologue’*, „Filologia Neotestamentaria” 22 (2009), s. 92–94; J. G. Cook, *The Structure and Persuasive Power of Mark: A Linguistic Approach*, Atlanta 1995, s. 11–86; A. Malina, *Ewangelia według świętego Marka*, s. 68.

36 Zob. R. Pesch, *Anfang des Evangeliums Jesu Christi*, s. 25.

37 Jan Lambrecht odnosi się do monografii Chrzciciela autorstwa Josefa Ernsta, w której ten zajmuje się postacią Jana najpierw w Ewangelii Marka, a następnie w przekazie źródła Q. Jednocześnie Lambrecht utrzymuje tezę, iż narracja Q jest starsza od Markowej. Zob. J. Lambrecht, *John the Baptist and Jesus in Mark 1, 1–15; Markan Redaction of Q?*, „New Testament Studies” 38 (1992) Issue 3, s. 357–384, <https://doi.org/10.1017/S0028688500021809>; I. Dunderberg, *Q and the Beginning of Mark*, „New Testament Studies” 41 (1995) Issue 4, s. 501–511, <https://doi.org/10.1017/S0028688500021664>. Bardzo obszernie na ten temat wypowiada się w swojej analitycznej pracy Andrzej Kowalczyk, zob. A. Kowalczyk, *The origin of the Gospel according to Mark*, Pelplin 2016, s. 42–91.

38 Według Ernsta nie ma łączności pomiędzy Ewangelią Marka a przekazem Q. Nie uważa jakoby wers Mk 1, 2bc został wzięty z Q. Podobną uwagę czyni w stosunku do narracji Mk 1, 7–8 (stając tym samym w opozycji do Lambrechta). Zob. J. Ernst, *Johannes der Täufer. Interpretation – Geschichte – Wirkungsgeschichte*, Berlin–New York 1989, s. 4–38, 39–80, <https://doi.org/10.1515/9783110868357>.

39 Martin Dibelius wnioskuje, iż Marek zestawiał różne tradycje zgodnie z „tajemnicą mesjańską”, dlatego trudno porównać go z przekazem Q, które reprezentuje formę o specyficznym „Sitz im Leben”. Dibelius postrzega również źródło Q jako kolekcję, zaś Ewangelia Marka to zbiór wykreowany w kluczu chrystologicznym i stąd bierze się jego znaczenie. Ślady takiego punktu widzenia można znaleźć w Q, gdzie dostrzegalny jest wpływ Marka.

Także Detlev Dormeyer wykazuje zgodność Ewangelii św. Marka (1, 1–15) ze zwyczajową formą prologu⁴⁰, obecną zwłaszcza w starożytnych biografiach hellenistycznych⁴¹. Jakkolwiek model ten nie tłumaczy w pełni Markowego prologu, zwłaszcza gdy weźmie się pod uwagę jego rysy strukturalne i merytoryczne. Jeśliby ewangelista poddał się wpływowi tego typu modeli, to jedynie w sposób powierzchowny, który z całą pewnością nie przesądziłby o wyborze czy układzie wykorzystanych przez niego źródeł.

Kwestią sporną pozostaje określenie ram ewangelicznego prologu Marka. Jeśli przyjmie się, że stanowi go zakres Ewangelii św. Marka (1, 1–8), to wówczas oscyluje on jedynie wokół działalności Jana Chrzciciela⁴². Taki stan rzeczy

.....

Także Rudolf Bultmann postrzega Marka jako połączenie kerygmatu i tradycji hellenistycznych, dotyczących Jezusa historycznego. Przekaz Markowy jest Ewangelią z chrystologicznym punktem widzenia, lecz nieczystym kerygmatem w wydaniu Pawłowym i w żadnym wypadku nie stanowi teologii zgodnej z antropologicznym rozumieniem Bultmanna. Przekaz Q jest tylko zbiorem powiedzeń Jezusa. Szerzej na ten temat, zob. F. Neiryneck, *Recent Developments in the Study of Q*, w: *Logia. Les paroles de Jésus – The Sayings of Jesus. Memorial Joseph Coppens*, ed. H. Delobel, Leuven 1982, s. 45; D. Lührmann, *The Gospel of Mark and the Sayings Collection Q*, „Journal of Biblical Literature” 108 (1989) Issue 1, s. 53–55, <https://doi.org/10.2307/3267470>.

40 Zob. szerzej D. Dormeyer, *Mk 1, 1–15 als Prolog des ersten Idealbiographischen Evangeliums von Jesus Christus*, „Biblical Interpretation” 5 (1997) Issue 2, s. 181–211, <https://doi.org/10.1163/156851597X00201>.

41 Studium Dormeyera koncentruje się na osadzeniu przekazów ewangelicznych w kontekście starożytności chrześcijańskiej, krytyki oświeceniowej czy Formgeschichte i Redaktionsgeschichte, przy jednoczesnym wskazaniu na fakt, że Ewangelia rozumiana jako gatunek, zespala różnego rodzaju aspekty. Może być odczytywana biograficznie (osobę Chrystusa postrzega się wówczas jako swoisty model zbawczy egzystencji ludzkiej) bądź teologicznie (w rozumieniu, że życie Jezusa stanowi nieodwołalne i definitywne objawienie Boże). Dormeyer analizując wszystkie gatunki literackie Nowego Testamentu, eksponuje podejście analityczne, komentując małe formy bierze pod uwagę analogie do literatury antycznej, w ramach której mieści się wielość sentencji, krótkich opowiadań i innych figur z tak zwanej małej literatury. W tym kluczu interpretuje fragment Ewangelii św. Marka (1, 1–15), postrzegając go jako klasyczny grecki prolog. Podobne podejście prezentuje w swym artykule Shuler czy w rozległej publikacji Charles H. Talbert. Zob. szerzej C. H. Shuler, *The Genre(s) of the Gospels*, w: *The Interrelations of the Gospels*, ed. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 451–483; C. H. Talbert, *What is a Gospel?, The Genre of the Canonical Gospel*, Macon 1985, s. 133–135; M. Wojciechowski, *Ewangelie jako biografie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 51 (1998) nr 3, s. 178–179, <https://doi.org/10.21906/rbl.671>; M. Rosik, *Antyczna biografia grecka a Ewangelia. W kwestii gatunku literackiego*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 14 (2006) nr 1, s. 113–117.

42 Takie ujęcia stosują podręczne wydania krytyczne Nowego Testamentu (Merk, Nestle, Vogels). Zob. *Novum Testamentum Graece*, eds. E. E. Nestle, B. K. Aland, Stuttgart 2012, s. 102–103.

sugeruje werset pierwszy, który traktuje o Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου (Mk 1, 1), łącząc go integralnie z posłannictwem Jana⁴³. Według niektórych brak orzeczenia w tym zdaniu prowadzi do uznania go za tytuł w dwojakim rozumieniu: całość Ewangelii (Mk 1, 2–16, 8) określa początek Dobrej Nowiny⁴⁴ albo wskazuje on na odrębną sekcję, stanowiącą po prostu prolog (Mk 1, 2–13 lub Mk 1, 2–15). Jakkolwiek unifikacja Ewangelii św. Marka (1, 1) z następującymi po nim wersetami nastrecza wielu trudności do tego stopnia, iż przez długi czas broniono tezy, że w II wieku po Chr. dodano adres, który miał zastąpić utracony przez przypadek początek Ewangelii⁴⁵. Uznano bowiem, że werset pierwszy Ewangelii Markowej jest dodatkiem⁴⁶. W tym duchu N. Clayton Croy wskazuje, iż greckie ἀρχὴ z Ewangelii św. Marka (1, 1) nie poświadcza tekstu oryginalnego, lecz wykazuje cechy nagłówka⁴⁷. Taki stan rzeczy ma potwierdzać kodeks D⁴⁸. Na podobne zjawisko uczony wskazuje w listach Pawła Apostoła oraz w Ewangelii św. Jana, gdzie również pojawiają się nagłówki z formą czasownikową ἀρχεται⁴⁹, co poświadczają kodeksy uncjalne, niemniej jednak są to ingerencje dokonywane od VI wieku po Chr.⁵⁰. Dla podbudowania swojej teorii dotyczącej Ewangelii św. Marka (1, 1), Croy wykorzystuje przykłady z Pięcioksięgu oraz rękopisów Ewangelii, a przy tym powołuje się także na teksty starożytnych pisarzy grecko-rzymskich (choć nie

43 Zob. szerzej P. Carrington, *According to Mark*, Cambridge 1960, s. 30–34; M. A. Beavis, *Mark*, s. 31.

44 Zob. A. Malina, *Ewangelia według świętego Marka*, s. 65.

45 Zob. C. Focant, *The Gospel according to Mark*, s. 28.

46 Zob. E. Nestle, *How does the Gospel of Mark Begin?*, „The Expositor. Fourth series” 10 (1894) nr 6, s. 458–460; J. K. Elliott, *Mark 1.1–3 – A later Addition to the Gospel*, „New Testament Studies” 46 (2000), s. 584–588, <https://doi.org/10.1017/S0028688500000345>; N. C. Croy, *Where the Gospel text begins. A non – theological interpretation of Mk 1:1*, „Novum Testamentum” 43 (2001) Issue 2, s. 106–127, <https://doi.org/10.1163/156853601753453314>.

47 W ocenie Croya słowo to (obok terminu τέλος) pełni charakterystyczną dla sztuki starożytnych skrybów funkcję markera lekcjonarnego. Zob. N. C. Croy, *Where the Gospel text begins*, s. 121.

48 Zob. N. C. Croy, *Where the Gospel text begins*, s. 121nn.

49 J 1, 1; Flp 4, 15; Kol 1, 18.

50 Zmiany te są widoczne w kodeksach: Bezy (D^{ea}), z Clermont (D^p) Bazylejski (E^c), Bo-reelianus (F^c) Augiensis (F^p), a także Seidelianus I (G^c) i Boenerianus (G). Zob. P. Rytel-Andrianik, *Mk 1:1–3. A Later Addition to Mark's Gospel*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 7 (2014) Issue 4, s. 10, <https://doi.org/10.12775/BPTh.2014.019>.

jest pewne, by Marek miał styczność z nimi)⁵¹. Zaproponowane rozwiązanie nie przekonuje, gdyż funkcji i zakresu oddziaływania powyższego wersetu (Mk 1, 1) nie powinno się formułować tylko na podstawie podobieństw syntaktycznych. Badania Croya podejmuje James Keith Elliott, który kwestionując autentyczność Ewangelii św. Marka (1, 1–3) widzi w rzeczowniku ἀρχή użytym przez Marka charakter czasowy (zob. Mk 10, 6; 13, 8. 19)⁵². Jednak pierwsze trzy wersety łączy przynależność do mowy Chrystusa, zaś pierwszy wers (Mk 1, 1) stanowi wyraźny element prologu, a nawet całego dzieła literackiego, dlatego nie można go potraktować w ten sam sposób. Elliott wskazuje, że ten werset (Mk 1, 1) może stanowić tytuł całej narracji ewangelicznej albo prologu⁵³, jakkolwiek to drugie rozwiązanie, oparte na cytacie Księgi Ozeasza (1, 2) (według Septuaginty)⁵⁴, jest zasadniczo nie do przyjęcia, bowiem kolejne części dzieła Markowego nie są poprzedzone jakimikolwiek podtytułami. Na taki stan rzeczy wskazują również starożytne manuskrypty, które nie traktują pierwszego zdania Ewangelii jako tytułu, lecz ukazują je w formie nagłówka: Κατά Μάρκον – „Ewangelia według Marka”⁵⁵.

Oddzielenie zdania Ewangelii św. Marka (1, 1) od następujących po nim wersetów jest niezasadne. Należy je raczej potraktować jako zachętę dla czytelnika, aby nie postrzegał całej Ewangelii Marka jako narracji koncentrującej się tylko na faktach historycznych, lecz by przede wszystkim dostrzegł jej aspekt kerygmacyjny⁵⁶.

Ustalenie granicy pierwszych wersetów dzieła św. Marka na gruncie krytyki źródłowej doczekało się wielu hipotetycznych rozwiązań. Konieczność ta wynika nie tylko z chęci uporządkowania tekstu, co mogłoby być czynnikiem redukującym. Wybór jednej opcji kosztem innej prowadzi do następstw w zakresie interpretacji fragmentu, dlatego nieodzownym elementem jest zastosowanie kryteriów, jakimi posługuje się narratologia (czas, miejsce, postacie, rozwój akcji) przy jednoczesnym uwzględnieniu elementów składniowych

51 Do najwcześniejszych pisarzy należą: Erotianus (II wiek przed Chr.) oraz Dionizus Trax (I wiek po Chr.). Zob. P. Rytel-Andrianik, *Mk 1:1–3*, s. 11.

52 Zob. J. K. Elliott, *Mark 1.1–3*, s. 585.

53 Zob. M. E. Boring, *Mark. A Commentary*, Louisville–London 2006, s. 29.

54 „Początek słowa Pana do Ozeasza” – jest to bardzo podobne wprowadzenie do księgi i nie jedyne w Biblii (zob. np.: Prz 1, 1; Pnp 1, 1; Koh 1, 1). W swej Ewangelii (Mk 1, 1) Marek nie wymienia jednak imienia autora.

55 Zob. A. Malina, *Ewangelia według świętego Marka*, s. 65; M. E. Boring, *Mark*, s. 29.

56 Zob. W. R. Telford, *Writing on the Gospel of Mark*, Blandford Forum 2019, s. 122.

i powiązań treści perykopy⁵⁷. Pośród wielu rozwiązań delimitacji prologu Marka, na uwagę zasługują trzy najczęściej podejmowane przez naukowców:

Pierwsza teoria suponuje sekcję Ewangelii św. Marka (1, 1–4), w której zdanie: „Początek Ewangelii Jezusa Chrystusa, Syna Bożego”⁵⁸ ściśle wiąże się z prorockim przekazem Izajasza (Mk 1, 2–3)⁵⁹, co skutkuje zapoczątkowaniem nowego etapu opowiadania (Mk 1, 4)⁶⁰. Taki stan rzeczy potwierdza analiza składniowa. Grecki spójnik καθὼς zwykle nie rozpoczyna wypowiedzi, ale

57 Zob. J. L. Ska, „Our Fathers Have Told Us”: *Introduction to the Analysis of Hebrew Narratives*, Rome 2000, s. 1–3.

58 Wyrażenie to nie występuje w manuskryptach saidzkich, lekcjonarzu z końca X wieku oraz w Kodeksie Synajskim, ale zostało dodane przez oryginalnego korektora. Występuje we wszystkich innych uncjałach, z wyjątkiem Θ (Codex Koridethi), jednak nie pojawia się w wielu cytatach patrystycznych, zwłaszcza u Orygenesa. Chrześcijańscy skrybowie wykazywali tendencję do powiększania tekstów ksiąg, dlatego jest nieprawdopodobne, aby zostało ono celowo pominięte jako fundamentalny tytuł i wcale nie jest nieprawdopodobne, aby zostało ono dodane jako dopełnienie nagłówka tytułem o intensywniejszym zabarwieniu chrystologicznym. Z tej racji niektórzy redaktorzy nie uznają określenia υἱὸς τοῦ θεοῦ za oryginalne. Uzupełnienie tytułu „Jezus Chrystus” można łatwiej wyjaśnić wpływem ówczesnych wyznań wiary (w treści Symbolu nicejsko-konstantynopolińskiego po pierwszym określeniu od razu następuje drugie, przy czym oba rzeczowniki poprzedzone są rodzajnikami). Jednakże pominięcie „Syna Bożego” w dwóch majuskułach można przypisać błędowi mechanicznemu (szczególnie z tej racji, że w jednym z nich został on poprawiony) w kontekście widocznej sekwencji sześciu tożsamych końcówek -ou (homoioteleuton typowy dla „nomina sacra”), zwłaszcza jeśli zostały skopiowane z manuskryptu, w którym tytuły umownie skracano: APXHTOYEYATTEΛIOYIY XY YY (TOY) ΘY (skryba nie zapisałby dwóch ostatnich skróconych imion: YYΘY) Brak odstępów (tzw. *scriptio continua*) także sprzyjał pomijaniu identycznie rozpoczynających się albo kończących się wyrazów. Nie uwzględnienie przez Orygenesa wyrażenia „Syn Boży” sugeruje, iż skrócona forma tekstualna obecna była w Cezarei w III wieku po Chr. Ponadto posiada ona cechy typowe dla tekstu cezarejskiego, jakim posługiwał się wczesnochrześcijański teolog. Zob. R. T. France, *The Gospel of Mark: A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids 2002, s. 49.

59 Istotne rękopisy posiadają lekcję z imieniem Izajasza, jednak od V wieku (A, W, f13, Byz, niektóre manuskrypty tłumaczeń Wulgaty, Harclensis, bohairskie) mają τοῖς προφήταις. A. Malina, *Ewangelia według świętego Marka*, s. 67.

60 Zob. R. H. Gundry, *Mark: A Commentary on His Apology for the Cross*, t. 1, Grand Rapids 1993, s. 30–31; J. S. Hanson, *The Endangered Promises: Conflict in Mark*, Atlanta 2000, s. 112; J. Marcus, *Mark 1–8: A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven 2000, s. 141, <https://doi.org/10.5040/9780300261639>; R. T. France, *The Gospel of Mark*, s. 50; R. H. Stein, *Mark*, Grand Rapids 2008, s. 42; M. L. Strauss, *Mark*, Grand Rapids 2014, s. 62; R. Pasolini, *Fallire e non mancare il bersaglio: Paradosso del Regno e strategie comunicative nel Vangelo di Marco*, Bologna 2017, s. 100–102.

łączy zdanie wprowadzające z tym, co je poprzedza w tekście⁶¹. Fakt ten znajduje swoje odbicie w biblijnych wystąpieniach wyrażenia καθὼς γέγραπται, które zazwyczaj łączy się z uprzednim zwrotem, jak ma to miejsce w Ewangelii św. Marka (1, 1–2)⁶². Drugi argument wysuwany przez zwolenników tej koncepcji związany z cezurą Marka (Mk 1, 1–4) ma charakter strukturalny: jeśli nowa faza przekazu rozpoczyna się w Ewangelii św. Marka (1, 4) od czasownika ἐγένετο, który informuje o pojawieniu się Jana na pustyni⁶³, to stanowi on paralełę dla ukazania się Jezusa zapisaną tą samą formą słowną (Mk 1, 9)⁶⁴. Jednak taka równoległość tekstualna nie może stanowić narzędzia rozstrzygającego trudności składniowe. Także zwyczajowe użycie spójnika καθὼς nie jest absolutną regułą, bowiem w Nowym Testamencie, jak i w Septuagincie, można odnaleźć wyjątki, które pokazują, że wyrażenie rozpoczynające się od καθὼς poprzedza główne zdanie, do którego nawiązuje⁶⁵. Niezależnie od tego, czy Ewangelia św. Marka (1, 1–3) odnosi się bezpośrednio do całości najstarszej Ewangelii bądź do opisanej w dalszych wersetach działalności Jana Chrzciciela, łączność wersetów z Ewangelii św. Marka 1, 1 z 1, 2–3 podkreśla jedność i zgodność początku dzieła Markowego z pismami Starego Testamentu, które odnajdują w nim definitywne wypełnienie.

Według innej koncepcji prolog Ewangelii Markowej można podzielić na trzy istotne części. Rozpoczyna się od umocowania Dobrej Nowiny Jezusa Chrystusa we wcześniejszym słowie, które umieszcza ją pod patronatem proroka Izajasza (Mk 1, 1–3). Kolejne dwie części wprowadza greckie wyrażenie καὶ ἐγένετο (Mk 1, 4. 9). Pierwsza z nich przedstawia Jana Chrzciciela – zapowiedzianego poprzednika: jego chrzest nawrócenia, który głosił z mocą oraz zapowiedź silniejszego, który nadchodzi (Mk 1, 4–8). Druga część kreśli duchowe doświadczenie Jezusa z Nazaretu na podwójnej płaszczyźnie: Jego tożsamość ujawnioną zaraz po chrzcie i zstąpieniu Ducha Świętego (Mk 1, 9–11)

61 Przykładowo w Ewangelii Marka: Mk 4, 33; 11, 6; 14, 16; 15, 8; 16, 7.

62 Wyrażenie καθὼς γέγραπται: Mk 9, 13; 14, 21. Szerzej na temat użycia i funkcjonowania spójnika καθὼς, zob. J. K. Elliott, *ΚΑΘΩΣ and ΩΣΠΙΕΡ in the New Testament*, s. 55–57.

63 Niektóre rękopisy (B, 33, 892, 2427 oraz część bohairskich) nie mają spójnika καὶ. Jego obecność jest natomiast poświadczona w autorytatywnych manuskryptach (Ⲛ, A, W, L, Δ, Byz). Zob. szerzej A. Malina, *Ewangelia według świętego Marka*, s. 67.

64 Zob. F. Filannino, *The Theological Programme of Mark*, s. 16.

65 Na przykład: w Septuagincie: Lb 8, 22; Sdz 5, 27; Jr 18, 6; Ez 22, 20; Dn 1, 13; w Nowym Testamencie: Łk 6, 31; 17, 26; J 3, 14; 6, 57; 12, 50; 20, 21; Dz 7, 17; Rz 1, 28; 8, 36; 10, 15; 1 Kor 2, 9; Kol 3, 13; 1 Tm 1, 3.

oraz konfrontację Syna Bożego z szatanem (Mk 1, 12–13)⁶⁶. Pierwszym charakterystycznym rysem tej delimitacji jest zatem jedność wydarzeń opisanych w Ewangelii św. Marka (1, 1–13). Uwidacznia się w niej również integralność geograficzna. Marek nie odróżnia pustyni od Jordanu, gdzie Jan udzielał chrztu, co pozwala przypuszczać, iż wzmianka o rzece, nad którą gromadziły się tłumy z Jeruzolimy i Judei (Mk 1, 5), nie ukazuje ruchu prekursora Jezusa, ale każe widzieć obszar pustynny, przez który przepływa Jordan, jako miejsce całej działalności Chrzciciela. Właśnie tu pojawia się Jezus z Nazaretu, aby przyjąć chrzest (Mk 1, 9), co nie narusza spójności narracji we wstępie Ewangelii Marka⁶⁷.

Istnieje także grupa uczonych, którzy opowiadają się za trzyczęściowym podziałem prologu, poszerzając jego ramy o Ewangelię św. Marka (1, 14–15)⁶⁸. Argumentem przemawiającym za tym rozszerzeniem jest powtórzenie przez autora rzeczownika εὐαγγέλιον (Mk 1, 1; 14–15)⁶⁹. Jednakże ten fragment Ewangelii św. Marka (1, 14–15) może stanowić przejście, które inicjuje dzieło głoszenia Ewangelii jako temat następującej narracji⁷⁰. Dla poparcia takiej opinii można przywołać trzy powody, dla których wspomniane wersety Ewangelii św. Marka nie mogą zostać włączone w ramy prologu: zmiana miejsca (pustynia–Galilea), zmiana głównego bohatera (Jan Chrzciciel–Jezus) oraz zmiana punktu widzenia narratora (zakończenie roli Jana i koncentracja na działalności Chrystusa)⁷¹.

Ewangelia według św. Marka (1, 14–15) stanowi swoiste podsumowanie nauce Jezusa i wprowadza do Galilei, gdzie rozwinie się pierwsza część narracji. W Ewangelia Marka (1, 2–13) występuje jedność miejsca – pustynia (Mk 1, 1. 3–4. 12–13) z dwukrotną wzmianką o rzece Jordan (Mk 1, 5. 9). Z kolei wersety

66 Zob. F. J. Moloney, *The Gospel of Mark: A Commentary*, Peabody 2002, s. 27–28.

67 Zob. F. Filannino, *The Theological Programme of Mark*, s. 23–24.

68 Zob. C. C. Black, *Mark's Gospel. History, Theology, Interpretation*, Grand Rapids 2023, s. 15–17; C. Focant, *The Gospel according to Mark*, s. 25; H. Langkammer, *Tradycja i redakcja w prologu Ewangelii Marka (1, 1–15)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 20 (1973) z. 1, s. 38.

69 Zob. L. E. Keck, *The Introduction to Mark's Gospel*, s. 359–360.

70 Zob. D. S. Black, *John, Elijah, or One of the Prophets: How the Markan Reader Understands Jesus Through John/Elijah*, Toronto 2012, s. 118–119; P. L. Danove, *The Rhetoric of Characterization of God, Jesus and Jesus' Disciples in the Gospel of Mark*, New York–London 2005, s. 31; S. Guijarro, *Why Does the Gospel of Mark Begin as It Does?*, „Biblical Theology Bulletin” 33 (2003), s. 28–38, <https://doi.org/10.1177/014610790303300105>.

71 Szerzej, zob. F. J. Matera, *The Prologue as the Interpretative Key to Mark's Gospel*, s. 6–9; A. Malina, *Chrzest Jezusa w czterech ewangeliach*, s. 146.

Ewangelii św. Marka (1, 14–15) ukazują działalność Jezusa z Nazaretu, choć autor kilkakrotnie podkreśla rolę Ducha Świętego (Mk 1, 1. 8. 10. 12). W dalszej części narracji ewangelicznej nie będzie ona aż tak jasno dostrzegalna. Prolog, po otwarciu cytatem z Księgi Proroka Izajasza, krótko kreśli działalność Jana Chrzciciela, chrzest i kuszenie Chrystusa. Działalność Ducha, który zstępuje na Jezusa, uwydatnia się po Ewangelii św. Marka (1, 14–15), gdzie zaznaczony zostaje kluczowy wątek narracji, a początek tego wątku zbiega się z wypełnieniem się zbawczego καιρός. To pozwala odbiorcy dzieła Markowego skonfrontować się z osobliwym myśleniem kolejnych, pojawiających się postaci, które skrupulatnie poszukują odpowiedzi na pytanie o tożsamość Jezusa. W przeciwieństwie do czytelnika nie otrzymali oni uprzednio istotnych informacji zawartych w prologu⁷². Warto zauważyć, iż również wydania krytyczne zaznaczają w tekście Markowej Ewangelii wyraźną separację po wersecie (1, 13)⁷³.

Powyższa koncepcja różni się nieco od innej, zaproponowanej przez Eugene'a M. Boringa, który po Ewangelii św. Marka (1, 1) zamieszcza dwie części, w których skonstruowana została parałela pomiędzy Janem Chrzcicielem (Mk 1, 2–8) a Jezusem z Nazaretu (Mk 1, 9–15)⁷⁴. Chociaż to rozwiązanie ma obecnie swoich zwolenników, należy jednak podkreślić, iż taki podział nie daje poczucia równoległości ani nie dostarcza zadowalających dowodów literackich. Patrząc na paralelizm Mk 1, 2–4 = Mk 1, 9–11; Mk 1, 5–6 = Mk 1, 12–13; Mk 1, 7–8 = Mk 1, 14–15 można zauważyć, iż w pierwszej i trzeciej parze wykazuje niewielką ilość elementów równoległych, natomiast w drugim zestawieniu nie zawiera ich wcale⁷⁵.

Niejednorodność dotycząca struktury prologu Marka bierze się z niewystarczającego uwzględnienia aksjomatów literackich w sekcji Ewangelii św. Marka (1, 2–8). Ważnym jest użycie w niej czasów: Ewangelia św. Marka (1, 2–4): γέγραπται – perfectum; ἀποστέλλω – praesens; κατασκευάσει – futurum; ἔτοιμάσατε – aoryst; ποιείτε – praesens; ἐγένετο – aoryst; Ewangelia

72 Zob. R. T. France, *The Gospel of Mark*, s. 52–54; M. A. Beavis, *Mark*, s. 31–32.

73 Zob. *The Greek New Testament*, eds. B. Aland, K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, B. M. Metzger, Stuttgart 1994; *Novum Testamentum Graece*, eds. B. Aland, K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, B. M. Metzger, Stuttgart 2001.

74 Zob. M. E. Boring, *Mark 1:1–15 and the Beginning of the Gospel*, s. 59–61; S. Guijarro, *Why Does the Gospel of Mark*, s. 28–38; P. L. Danove, *The Rhetoric of Characterization*, s. 34–65; B. J. Incigneri, *The Gospel to the Romans. The setting and rhetoric of Mark's Gospel*, Leiden–Boston 2003, s. 255–256, <https://doi.org/10.1163/9789047402282>.

75 Zob. S. Kuthirakkattel, *The beginning of Jesus' ministry according to Mark's Gospel (1, 14–3, 6). A redaction critical study*, Roma 1990, s. 16.

św. Marka (1, 5–6): ἐξεπορεύετο – imperfectum; ἐβαπτίζοντο – imperfectum; ἦν – imperfectum; Ewangelia św. Marka (1, 7–8): ἐκήρυσσεν – imperfectum; ἔρχεται – praesens; εἰμι – praesens; ἐβάπτισα – aoryst; βαπτίσει – futurum. Wykorzystanie czasów w Ewangelii św. Marka (1, 2–4; 1, 7–8) stoi w opozycji do Ewangelia św. Marka (1, 5–6), gdzie pojawiają się czasowniki w formie niedokonanej. Paralelizm ten wskazuje także na rozwój myśli poprzez utożsamienie posłańca Bożego z Janem Chrzcicielem: τὸν ἄγγελόν μου (Mk 1, 2b) koresponduje z φωνὴ βοῶντος (Mk 1, 3a), a ten odpowiada Ἰωάννης βαπτίζων... κηρύσσων (Mk 1, 4). Podobnie w jednostce Ewangelii św. Marka (1, 5–6) podmiotem czasowników są ludzie, zaś w Ewangelii św. Marka (1, 4) jest Jan Chrzciciel. Odbiegając od stylu narracji Ewangelii św. Marka (1, 5–6), zauważa się bezpośrednie przemówienie zawarte w Ewangelii św. Marka (1, 7–8), których jedność literacka jest niewątpliwa.

Analiza językowa pozwala zatem uznać, iż prolog Marka składa się z trzynastu wersetów, które tworzą pięć jednostek literackich posiadających strukturę koncentryczną:

- A (1, 1–4)
- B (1, 5–6)
- C (1, 7–8)
- B' (1, 9–11)
- A' (1, 12–13)

W obrębie Ewangelii św. Marka (1, 1–13) pierwsze osiem wersetów wyróżnia się szczególną jednością literacką. Ewangelista przejął z wcześniejszego przekazu połączone ze sobą relacje o Janie Chrzcicielu (Mk 1, 2–8) oraz o chrzcie i kuszeniu Jezusa (Mk 1, 9–13), ograniczając się do dodania pierwszego wersetu.

Wnioski

Nazwanie tekstu Ewangelii św. Marka (1, 1–13) „prologiem” czy „wprowadzeniem” nie może stanowić argumentu za jego oddzieleniem od kolejnych części Ewangelii. W tym fragmencie należy widzieć otwarcie, które sygnalizuje najważniejsze tematy: Ewangelia Syna Bożego, tajemnica mesjańska, prorocza wizja, posłannictwo Jana jako poprzednika, nadejście królestwa Bożego – wszystkie te wątki zostaną rozwinięte w dalszych częściach narracji.

Nie ma konkretnego powodu, dla którego należałoby ograniczyć się do wyboru tylko jednej opcji delimitacyjnej Markowego prologu. Ostateczną decyzję determinuje przyjęty klucz interpretacyjny. Trudności mogą wynikać

z konstrukcji Ewangelii Marka, w której sceny są wzajemnie ze sobą powiązane w sposób parataktyczny (za pomocą łączników, np.: καὶ, καὶ ἐγένετο), jak również na poziomie strukturalnym (jako „zawias” otwierający i zamykający sekcję).

Badania Dormeyera, Croya i Eliotta zasługują na uznanie, choć sugestie dotyczące Ewangelii św. Marka (1, 1 czy 1, 1–3) jako późniejszej glosy pozostają spekulacjami i odwołują się głównie do niezręczności początku czy samej konstrukcji tekstu. Zaskakujące rozpoczęcie Ewangelii wzmaga efekt ekspresji realizowanej historii zbawienia. Odpowiedź na pytanie, czy połączenie wersetów 1, 2–3 z 1, 1 oraz 1, 4 z Ewangelii św. Marka jest uzasadnione, wydaje się być pozytywna. Dla przedstawienia teologii prologu autor wykorzystuje możliwości gramatyki greckiej. Fakt ten jest widoczny w pierwszym rozdziale Ewangelii św. Marka (1, 1–4), gdzie zastosowanie wyrażenia καθὼς γέγραπται wynika z chęci zakorzenienia opowiadania o Janie w świetle Izajaszowej myśli o głoszeniu na pustyni oraz przybyciu namaszczonego Króla.

W kontekście wielości hipotetycznych rozwiązań problemu wyłączenia bądź włączenia Ewangelii św. Marka (1, 14–15) w strukturę prologu, warto zauważyć, iż choć każde z nich posiada uzasadnione argumenty, to jednak wszystkie pozwalają postrzegać te dwa wersety jako jednostkę przejściową pomiędzy wersetami tej Ewangelii (Mk 1, 2–13) a narracją (Mk 1, 16 – 8, 26)⁷⁶. Taki wniosek jest zgodny z pragnieniem posiadania jasnego konceptu teologicznego: z jednej strony nie da się zrozumieć zapowiedzi nadejścia królestwa Bożego bez działalności Jana Chrzciciela (Mk 1, 2–8) oraz ukazania Jezusa z Nazaretu jako Mesjasza, Syna Bożego (Mk 1, 1. 9–11), a zarazem zwycięzcy ducha kusiciela (Mk 1, 12–13). Z drugiej strony, nie da się w pełni pojąć nauczania, uzdrowień i egzorcyzmów dokonywanych przez Jezusa bez uwzględnienia szerszego kontekstu Jego posługi (Mk 1, 16 – 8, 26) oraz przepowiadania (Mk 1, 14–15). Nieokreślony czas (okres po aresztowaniu Chrzciciela) i treść zapowiedzi Jezusa (myśl o nadejściu królestwa Bożego, a raczej charakter nawrócenia i wiary wymaganej od człowieka) oraz brak określenia jej odbiorców również prowadzą do przekonania, iż fragment Ewangelii św. Marka (1, 14–15) jest sekcją przejściową w dziele Marka. Nie stanowi ona zakończenia prologu, gdyż działalność Mistrza z Nazaretu jest wyraźnie wyodrębniona od aktywności Chrzciciela za pomocą wyrażenia przyimkowego: Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην (Mk 1, 14), sugerującego zakończenie misji Jana, zaś

⁷⁶ Zob. F. Filannino, *The Theological Programme of Mark*, s. 27–28.

sam moment przybycia Chrystusa nad wody Jordanu ukazany jest za pomocą ogólnego wyrażenia ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις (Mk 1, 9). Nie bez znaczenia pozostaje także zmiana miejsca. Tekst Ewangelii św. Marka (1, 1–13) pięć razy mówi o pustyni (ἐν τῇ ἐρήμῳ/ εἰς τὴν ἔρημον), natomiast w dalszych partiach przekazu Markowego rzeczownik ten pojawia się bez rodzajnika (Mk 1, 35. 45; 6, 31. 32. 35; 8, 4), co w konsekwencji uniemożliwia dokładne zlokalizowanie danego miejsca akcji. Widać więc, że o charakterze przejściowym Ewangelii św. Marka (1, 14–15) decydują kwantyfikatory chronologiczne i topograficzne, a także zmiana podmiotów elementarnych czynności. Sama sekcja stanowi zatem słuszny pomost, pozwalający zachować ciągłość narracji pomiędzy sekcjami (1, 1–13) a (1, 16 – 8, 26) Ewangelii św. Marka.

Święty Marek w oryginalny sposób ukazuje swoim czytelnikom postać Jezusa, jednocześnie przekazując im pojęcie o naturze Jego misji. Tekst Markowej Ewangelii (1, 1–13) jawi się jako jednostka redakcyjna wyraźnie legitymizująca i uzasadniająca status Mistrza z Nazaretu jako namaszczonego Syna Bożego, co jednoznacznie potwierdzają kolejne partie ewangelicznej narracji. Ponadto autor sytuuje władzę Chrystusa w ramach ziemskiej tradycji posługi prorockiej, potwierdzonej nadprzyrodzonym wydarzeniem w momencie chrztu w Jordanie. Wstęp w dziele Marka ma służyć podkreśleniu rzeczywistej tożsamości Jezusa jako Chrystusa, Syna Bożego, posłanego od Ojca w mocy Ducha Świętego. W oparciu o odwołania do tradycji Starego Testamentu, prolog pozwala czytelnikowi odkryć ciągłość wydarzeń zbawczych oraz zinterioryzować konkretną wiedzę, dającą pewność dalszej realizacji planów Bożych, które w konsekwencji wpłyną również na jego osobiste życie wiary. Spełnia on zatem dwojakie zadanie: z jednej strony przedstawia czytelnikowi rozwijającą się historię zbawienia, a z drugiej – na zupełnie innym poziomie – informuje go (w odróżnieniu od ewangelicznych postaci) o tym, kim tak naprawdę jest Jezus.

Bibliografia

- Bacon B. W., *The Prologue of Mark: A Study of Sources and Structure*, „Journal of Biblical Literature” 26 (1907) Issue 1, s. 84–106, <https://doi.org/10.2307/3259026>.
- Beavis M. A., *Mark*, Grand Rapids 2011.
- Becker E. M., *Mk 1:1 and the Debate on a ‘Markan Prologue’*, „Filologia Neotestamentaria” 22 (2009), s. 91–106.
- Black C. C., *Mark’s Gospel. History, Theology, Interpretation*, Grand Rapids 2023.
- Black D. S., *John, Elijah, or One of the Prophets: How the Markan Reader Understands Jesus Through John/Elijah*, Toronto 2012.
- Boring M. E., *Mark 1:1–15 and the Beginning of the Gospel*, „Semeia” 52 (1990), s. 43–81.
- Boring M. E., *Mark. A Commentary*, Louisville–London 2006.
- Botner M., *Prophetic Script and Dramatic Enactment in Mark’s Prologue*, „Bulletin for Biblical Research” 26 (2016), s. 369–380, <https://doi.org/10.2307/26371456>.
- Bourquin Y., *Marc: Une théologie de la fragilité*, Genève 2005.
- Burridge R. A., *What Are the Gospels. A Comparison with Graeco-Roman Biography*, Cambridge 1992.
- Carrington P., *According to Mark*, Cambridge 1960.
- Collins A. Y., *Mark: A Commentary*, Minneapolis 2007.
- Cook J. G., *The Structure and Persuasive Power of Mark: A Linguistic Approach*, Atlanta 1995.
- Croy N. C., *Where the Gospel text begins. A non – theological interpretation of Mk 1:1*, „Novum Testamentum” 43 (2001) Issue 2, s. 106–127, <https://doi.org/10.1163/156853601753453314>.
- Czerski J., *Księgi narracyjne Nowego Testamentu*, Opole 2003.
- Danove P. L., *The Rhetoric of Characterization of God, Jesus and Jesus’ Disciples in the Gospel of Mark*, New York–London 2005.
- Dewey J., *Mark as Interwoven Tapestry: Forecasts and Echoes for a Listening Audience*, „Catholic Biblical Quarterly” 53 (1991) Issue 2, s. 221–236.
- Dodd C. H., *The Framework of the Gospel Narrative*, „Expository Times” 43 (1932), s. 396–400, <https://doi.org/10.1177/001452463204300903>.
- Donahue J. R., Harrington D. J., *The Gospel of Mark*, Collegeville 2002.
- Dormeyer D., *Mk 1, 1–15 als Prolog des ersten Idealbiographischen Evangeliums von Jesus Christus*, „Biblical Interpretation” 5 (1997) Issue 2, s. 181–211, <https://doi.org/10.1163/156851597X00201>.

- Dunderberg I., *Q and the Beginning of Mark*, „New Testament Studies” 41 (1995) Issue 4, s. 501–511, <https://doi.org/10.1017/S0028688500021664>.
- Elliott J. K., *Mark 1.1–3 – A later Addition to the Gospel*, „New Testament Studies” 46 (2000), s. 584–588, <https://doi.org/10.1017/S0028688500000345>.
- Ernst J., *Johannes der Täufer. Interpretation – Geschichte – Wirkungsgeschichte*, Berlin–New York 1989, <https://doi.org/10.1515/9783110868357>.
- Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna. O męczennikach palestyńskich*, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1924.
- Filannino F., *The Theological Programme of Mark. Exegesis and Function of Mark 1:1, 2–15*, Tübingen 2021, <https://doi.org/10.1628/978-3-16-160221-4>.
- Feneberg W., *Der Markusprolog: Studien zur Formbestimmung des Evangelimus*, München 1974.
- Focant C., *Fonction intertextuelle et limites du prologue de Marc*, w: *La Bible en récits: L'exégèse biblique à l'heure du lecteur*, ed. D. Marguerat, Genève 2003, s. 304–315.
- Focant C., *The Gospel according to Mark: A commentary*, transl. L. R. Keylock, Oregon, Eugene 2012.
- France R. T., *The Gospel of Mark: A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids 2002.
- Geddert T., *Watchwords. Mark 13 in Markan eschatology*, London 2015.
- Guelich R. A., *Mark 1–8:26*, Grand Rapids 2015.
- Guijarro S., *Why Does the Gospel of Mark Begin as It Does?*, „Biblical Theology Bulletin” 33 (2003) Issue 1, s. 28–38, <https://doi.org/10.1177/014610790303300105>.
- Gundry R. H., *Mark: A Commentary on His Apology for the Cross*, t. 1, Grand Rapids 1993.
- Gundry R. H., *Mark: A Commentary on His Apology for the Cross*, t. 2, Grand Rapids 1993.
- Hanson J. S., *The Endangered Promises: Conflict in Mark*, Atlanta 2000.
- Hoegen-Rohls Ch., *The Beginings of Mark and John: What Exactly Should Be Compared? Some Hermeneutical Questions and Observations*, w: *John's Transformations of Mark*, eds. E. M. Becker, H. K. Bond, C. H. Williams, London–New York 2021, s. 101–120, <https://doi.org/10.5040/9780567691927.ch-009>.
- Hooker M. D., *The Beginning of the Gospel*, w: *The Future of Christology*, eds. A. J. Malherbe, W. Meeks, Minneapolis 1993.
- Incigneri B. J., *The Gospel to the Romans. The setting and rhetoric of Mark's Gospel*, Leiden–Boston 2003, <https://doi.org/10.1163/9789047402282>.

- Jensen M. H., *The 'Gospel' between Emperor and Temple in the Gospel of Mark: A story of epoch-making proximity to the divine through victory and cult*, Tübingen 2023, <https://doi.org/10.1628/978-3-16-161859-8>.
- Johnson B. T., *The Form and Function of Mark 1:1–15. A Multi-Disciplinary Approach to the Markan Prologue*, Oregon, Eugene 2017.
- Keck L. E., *The Introduction to Mark's Gospel*, „New Testament Studies” 12 (1966) Issue 4, s. 352–370, <https://doi.org/10.1017/S0028688500018130>.
- Kowalczyk A., *The origin of the Gospel according to Mark*, Pelplin 2016.
- Kuthirakkattel S., *The beginning of Jesus' ministry according to Mark's Gospel (1, 14–3, 6). A redaction critical study*, Roma 1990.
- Lambrecht J., *John the Baptist and Jesus in Mark 1, 1–15; Markan Redaction of Q*, „New Testament Studies” 38 (1992) Issue 3, s. 357–384, <https://doi.org/10.1017/S0028688500021809>.
- Langkammer H., *Ewangelia według św. Marka*, Lublin 1997.
- Langkammer H., *Tradycja i redakcja w prologu Ewangelii Marka (1, 1–15)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 20 (1973) z. 1, s. 37–57.
- Larsen K. W., *The Structure of Mark's Gospel: Current Proposals*, „Currents in Biblical Research” 3.1 (2004), s. 143–164.
- LaVerdiere E., *The Beginning of the Gospel. Introducing the Gospel According to Mark*, vol. 1, Collegeville 1999.
- Lightfoot R. H., *The Gospel Message of St. Mark*, Oxford 2004.
- Lührmann D., *The Gospel of Mark and the Sayings Collection Q*, „Journal of Biblical Literature” 108 (1989) Issue 1, s. 51–71, <https://doi.org/10.2307/3267470>.
- MacDonald D. R., *The Homeric Epics and the Gospel of Mark*, New Haven 2000.
- Malina A., *Chrzest Jezusa w czterech ewangeliach. Studium narracji i teologii*, Katowice 2007.
- Malina A., *Ewangelia według świętego Marka, część 1: 1, 1–8, 26. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Częstochowa 2013.
- Marcus J., *Mark 1–8: A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven 2000, <https://doi.org/10.5040/9780300261639>.
- Matera F. J., *The Prologue as the Interpretative Key to Mark's Gospel*, „Journal for the Study New Testament” 34 (1988), s. 3–20, <https://doi.org/10.1177/0142064X8801103401>.
- Mell U., *Jesu Taufe durch Johannes (Markus 1, 9–15): Zur narrative Christologie vom neuen Adam*, „Biblische Zeitschrift 40 (1996), s. 161–178, <https://doi.org/10.1163/25890468-04002001>.
- Moloney F. J., *The Gospel of Mark: A Commentary*, Peabody 2002.

- Morrison G. S., *The Turning Point in the Gospel of Mark. A study in Markan Christology*, Cambridge 2015, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1c6f3vf>.
- Neiryneck F., *Recent Developments in the Study of Q*, w: *Logia. Les paroles de Jésus – The Sayings of Jesus. Memorial Joseph Coppens*, ed. H. Delobel, Leuven 1982, s. 29–75.
- Nestle E. E., *How Does the Gospel of Mark Begin?*, „The Expositor. Fourth series” 10 (1894) nr 6, s. 458–460.
- Novum Testamentum Græce*, eds. E. E. Nestle, B. K. Aland, Stuttgart 2012.
- Pasolini R., *Fallire e non mancare il bersaglio: Paradosso del Regno e strategie comunicative nel Vangelo di Marco*, Bologna 2017.
- Pesch R., *Anfang des Evangeliums Jesu Christi. Eine Studie zum Prolog des Markusevangeliums (Mk 1, 1–15)*, w: *Die Zeit Jesu, Festschrift für H. Schlier*, eds. G. Bornkamm, K. Rahner, V. Herder, Freiburg 1970, s. 108–144.
- Robbins V. K., *Summons and Outline in Mark: The Three-Step Progression*, „Novum Testamentum” 23 (1981) Issue 2, s. 97–114, <https://doi.org/10.1163/156853681X00197>.
- Rosik M., *Antyczna biografia grecka a Ewangelia. W kwestii gatunku literackiego*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 14 (2006) nr 1, s. 99–118.
- Rose Ch., *Theologie als Erzählung im Markusevangelium: Eine narratologisch rezeptionsästhetische Untersuchung zu Mk 1, 1–15*, Tübingen 2007, <https://doi.org/10.1628/978-3-16-151579-8>.
- Rytel-Andrianik P., *Mk 1:1–3. A Later Addition to Mark’s Gospel*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 7 (2014) Issue 4, s. 9–17, <https://doi.org/10.12775/BPTH.2014.019>.
- Shuler C. H., *The Genre(s) of the Gospels*, w: *The Interrelations of the Gospels*, ed. D. L. Dungan, Leuven 1990, s. 451–483.
- Ska J. L., *„Our Fathers Have Told Us”: Introduction to the Analysis of Hebrew Narratives*, Rome 2000.
- Stein R. H., *Mark*, Grand Rapids 2008.
- Strauss M. L., *Mark*, Grand Rapids 2014.
- Talbert C. H., *What is a Gospel?*, *The Genre of the Canonical Gospel*, Macon 1985.
- Telford W. R., *Writing on the Gospel of Mark*, Blandford Forum 2019.
- The Greek New Testament*, eds. B. Aland, K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, B. M. Metzger, Stuttgart 1994.
- Trevijano Etcheverria R., *Comienzo del Evangelio: Estudio sobre el prologo de San Marcos*, Burgos 1971.
- Voelz J. W., *Mark 1:1–8:26*, Saint Louis 2013 (Concordia Commentary).

- Watts R. E., *Isaiah's New Exodus and Mark*, Tübingen 1997.
- Wellhausen J., *Das Evangelium Marci. Übersetzt und Erklärt*, Eugene 2009.
- Westermann C., *Abriss der Bibelkunde*, Stuttgart 1991.
- Williams J., *Does Mark's Gospel Have an Outline?*, „Journal of the Evangelical Theological Society” 49 (2006), s. 505–525.
- Wojciechowski M., *Ewangelie jako biografie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 51 (1998) nr 3, s. 168–180, <https://doi.org/10.21906/rbl.671>.
- Ziaja K., *Problem struktury Ewangelii św. Marka we współczesnej egzegezie*, „Scriptura Sacra” (2016) nr 20, s. 57–72.
- .....

Abstrakt

Tradycja, redakcja i delimitacja prologu Ewangelii według św. Marka

Artykuł przybliży historię tradycji i redakcji prologu Ewangelii św. Marka. Dzieli się na trzy zasadnicze części: pierwsza dotyczy określenia funkcji wstępu i jego znaczenia w całości najstarszej Ewangelii, opierając się na analizie struktury. Druga część podejmuje problem delimitacji prologu. W ostatniej części zawarte są wnioski. Obydwie kwestie łączy wielość rozwiązań, jakie w ostatnim czasie pojawiły się na gruncie nauk biblijnych. Prześledzenie najważniejszych opracowań opartych na różnych metodach, takich jak podejście historyczno-krytyczne i synchroniczne, pozwala na wypracowanie nowej, spójnej perspektywy teologicznej. Perspektywa ta sprzyja określeniu ram prologu, jego wewnętrznej natury oraz zewnętrznego wpływu na pozostałe partie narracji. Stanowi ona również narzędzie pomocne we właściwym odczytaniu intencji Ewangelisty Marka, a także ustaleniu roli odbiorcy jego dzieła. Wielość rozwiązań, mimo różnic w podejściu, sprowadza się do ukazania kerygmatycznego aspektu prologu, który jednocześnie daje odpowiedź na pytanie: kim jest Jezus?.

Słowa kluczowe: Marek, ewangelia, prolog, narracja, chrystologia, aspekt kerygmatyczny, struktura

Abstract

Tradition, redaction and delimitation of the prologue of the Gospel of St. Mark

The article presents the history of the tradition and the editing of the prologue of the Gospel of St. Mark. It is divided into three main parts: the first concerns the definition of the function of the introduction and its meaning in the entire oldest gospel based on the analysis of the structure. The second one takes up the problem of marking out the prologue through literary research. The last one is appropriate conclusions. Both issues have in common the multitude of solutions that have recently appeared in the area of biblical teachings. An examination of the most important studies based on various methods: historical – critical and synchronic, allows to expose a new, coherent theological perspective, conducive to defining the framework of prologue, his internal nature and external influence on the other parts of the narrative. It is also a tool helpful in correctly interpreting the intentions of the evangelist Mark, as well as determining the role of the recipient of his work. This theological pluralism, despite differences in approach, comes down to showing the kerygmatic aspect of the prologue, which at the same time answers the question: who is Jesus?

Keywords: St. Mark, gospel, prologue, narration, biography, christology, kerygmatic aspect, structure

